

TEK PARTİ'NİN VATANDAŞLARI VE ÖTEKİLEŞTİRDİKLERİ

*Fahri SAKAL**

ÖZET

Türkiye’de Cumhuriyet idaresi kurulurken yeni bir insan tipini de yaratarak adeta yeni bir “ulus inşasını” hedeflemişlerdi. Bu yeni insan batılı, cumhuriyetçi, laik, biraz milliyetçi, biraz Türk olacaktı. Dindar Sünni istenmiyor, ama alevi veya dönme de istenmiyordu. Aşırı milliyetçilik reddediliyor, ama Kürt, Çerkez ve Arap gibi unsurlar de ulus inşası için kabul edilmiyordu. Bunlar suçlanan bir üslup ile anılıyorlardı. Etnik kökenler zaman zaman ırkçı yaklaşımlarla, dinî ve mezhebî kökenler de dinci ifadelerle anlatılıyordu. Bunların dışında avam sınıfı ve partili olmayanlar da bu sayılanlarla birlikte ötekileştiriliyordu.

Bu yeni insan CHP’li, Türk, Müslüman, Sünni, laik, batılı ise makbul vatandaş sayılıyor; muhalif partili, muhalif ideolojili, gayri Türk, dindar, dönme, Alevi ve doğu değerlerinde yaşayan biri ise dışlanıyor. Bu haliyle ülkenin tamamına hükmeden ve bütün kurumlarda temsil edilen tek parti ülkedeki insanların büyük çoğunluğunu karşısına almış bulunuyordu. Dolayısıyla halkla kendisinin arasına kalın bir duvarı kendisi örmüş oluyordu.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Tek Parti Yönetimi, CHP, DP, İktidar, Muhalefet, Demokrasi, Totaliter Rejimler, Ulus Devlet, Alevi, Sünni, Doğu, Azınlıklar.

ONE PARTY’S CITIZENS AND THE OTHERHINGS

ABSTRACT

During the construction of republican government a new kind of citizen had wanted to be created to reconstruct the nation. That new kind of citizens had been conceived as westerner, republican, secular, rather nationalist and rather Turkish. Religious Sunni citizens weren’t desired notwithstanding Alevi nor dönme. Chaunivism was rejected but Kurds, Circassians or Arabs

* Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Ün. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

were not desired in that reconstructed nation, either. They were mentioned as accused. Sometimes ethnic backgrounds were explained by racist approaches and ecclesiastical backgrounds were mentioned by religious expressions. The common herd and people, who were not member of party, had been othering, too.

This new kind of people were wished to be member of RPP, Turk, Muslim, Sunni, secular, but not member of opposing party, non-Turkish, religious, dönme, Alevi nor oriental, because those were accepted as "other". In this situation One Party, that dominated all the country and was represented at all institutions, was against to a large part of the population. Consequently, he had built a thick wall against to public by himself.

Key Words: One Party Government in Turkey, CHP, DP, Efficiency, Opposition, Democracy, Totalitarian Regime, Nation State, Alevi, Sunni, Orient, Minorities

Giriş: Tek Partiler ve Rejimleri:

Tek parti rejimleri hakkında oldukça geniş bir yayın ağı oluşmuş, bu rejim anlayışının mahiyeti ve uygulamaları bütün ayrıntısı ile ve yeterince açıklanmıştır.¹ Bunlardan anladığımıza göre aslında "Tek Parti" ifadesi hedefi istikametine doğru atılmayan bir ok gibidir, diğer bir ifade ile "tek" ve "parti" kelimeleri anlamları icabı bir arada kullanılmaması gerekiyor. Zira "parti" parça, kısım, bölüm gibi anlamlara geliyor ve "tek" olunca da bir ülkenin siyasi alnını rakiplere yer ayırmadan kendisi "tek başına" dolduruyor. Bu durumda ülke siyasetinin tamamına hâkim olduğundan biraz "total" i çağrıştırıyor. Maurice Duverger ve Raymond Aron da tek parti rejimlerini bu açıdan değerlendirmişler ve bu siyasi yapıların totaliter kimliğe bürünmelerinin kolay olduğunda birleşmişlerdir.² Sözünü ettiğimiz bu durumu Cemil Koçak da aynı cihetten değerlendirerek Türk Tek Partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin adının

¹ Bu alanda kısa bir kitabiyat hatırlatması: Mete Tunçay, **T.C.'de Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 2. bas. Cem Yay. İst. 1989; M. Duverger, **Siyasi Partiler**, 3. bas. Bilgi Yay. Ank. 1986; Raymond Aron, **Demokrasi ve Totalitarizm**, M.E. Basımevi, İst. 1976; T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de siyasi Partiler**, Arba Yay. İst. 1995. Fahri Sakal, **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Parti'nin Muhalefet Anlayışı**, Etüt Yay. Samsun, 2008.

² Aron, s. 58 -75; Duverger, s. 335 -365.

Cumhuriyet Halk Birliđi olmasının daha anlamlı ve daha şık dūŕeceđini ileri sūrmūŕtūr³ ki bizce de dođrudur. Siyaset bilimcileri bu partiyi tam totaliter gōrmemekle beraber, mahiyeti icabı “Tek parti” rejimlerinin totaliterliđe meyillerinin kaçınlmaz olduđunu hatırlatarak, Tūrkiye’deki rejimin de bu ađıdan malul olduđunda fikir birliđi etmiŕlerdir.

Tek parti kendi iđinde tutarlı gōrūlse bile, bir ideolojiye dayanınca, kendi kendisini tutarsızlık hastalıđına duđar ediyor. Őōyle ki, tarihte gōrdūđümüz birēok monarŕi, aristokrazi ve tiranlıklar gibi bir ideolojiye dayanmayan rejimlerde insanlar egemen gūce itaat edince mesele bitiyor; ama tek parti iktidarı bir ideolojiye dayanınca, onun karŕıtı olan ideolojileri yasaklaması gerekir ve hep yasaklamıŕtır. Yasaklamazsa yaŕamasına izin verdiđi fikirler tek parti ideolojisinin karŕısına rakip partileri ıkaracaklar ve rejim ēok partili sisteme dōnūŕecek ve tek parti rejimi bitecektir. Bunu bildikleri iēin-bildikleri halde-, bir ideolojiye bađlanan tek parti rejimleri kendi ideolojilerinin dıŕında her fikri yasaklamaya, toplumun iēindeki her fikri, toplumsal sınıf ve zūmreyi kendi iēinde temsil etmeye ēalıŕmıŕlar, yani “total”e hitap etme iddiasında bulunmuŕlardır. Dolayısıyla hem “parti”(parēa, kısım, bōlüm) anlamına gelen bir isim taŕımak hem de “total”(parēaların tamamı, toplamı) gibi bir uygulama yapmak gibi bir ēeliŕkiye yol aēılmıŕ oluyor. Partidirler, bir parēa veya bir bōlüm eŕhasın fikrini temsil ederler, ama bu fikri toplumun tamamına dayatmak, kendilerinin dıŕındakileri yok farz etmek gibi bir konuma dūŕmektedirler. İŕte bu hal onları totalitarizme gōtūren yoldur. R. Aron totaliter rejimleri anlatırken bunu ēok net ifade etmiŕtir: Totaliter sistemde politika yapma tekeli bir partiye mahsustur, bu tekelci parti bir ideolojiyi devlet ideolojisi (resmi ideoloji) haline getirmiŕtir. Devlet bu resmi ideolojiyi yaymak iēin kuvvet vasıtaları ve kamuoyu araēlarını tekelinde tutar. Ekonomi, bilim ve kūltūr gibi iŕler de devletin elinde olduđundan bu iŕlere tamamen resmi ideoloji gōzlūđu ile bakılır. Bōylece her ŕey devletin iŕi ve her ŕey ideolojiye bađlandıđından ekonomi, bilim, kūltūr ve diđer mesleki iŕlerdeki bir hata aynı zamanda ideolojik bir sapma ve devlet partisine (dolayısıyla devlete) bir meydan okuma gibi algılanır. Sonuēta tam bir asker-polis-istihbarat denetimi ve kontrolū baŕlar ki, bu bir ideolojik ve totaliter terōrdür.⁴

Tūrkiye’de Tek Partili dōnemdeki siyasi yapı Faŕist ve Komūnist tek partilerin uygulamalarına tam olarak benzememiŕtir. Ancak bir “Tek Parti” uygulaması, “Tek Adam” ideolojisi, devletleŕtirilen kamuoyu araēları, kuvvet

³ C. Koēak, *Tūrkiye’de Milli Őef Dōnemi, C. II*, İletifim Yay. İst. 2007, s. 310.

⁴ Aron, s. 284-285.

araçları, ekonomi, bilim, kültür ve eğitim kurumlarında partinin tam hâkimiyeti gibi durumlardan dolayı Türkiye sistemi totaliter rejimlere yaklaşmıştır. Bu da bizzat Atatürk tarafından ifade edilen cumhuriyetin ve halkçılığın hiçbir ilkesine uygun düşmemektedir. Bu anlayışın sonunda Tek Parti mensupları hâkim oldukları devlet ve toplum güçlerini de kullanarak kendilerinin dışında gördüklerini, hatta kendi partilerinde olup da kendilerine rakip olanları bile çok keskin ifadelerle karalamış ve ötekileştirmişlerdir.

Halka Karşı Asker ve Bürokratların Kullanılması:

Biz Tek Parti'nin bu politikasını halkla kendisinin arasına ördüğü bir duvar gibi görme eğilimindeyiz. Bunun birinci ve doğrudan delili jandarmanın halka karşı kullanılmasıdır. Türkiye'nin olaylı 1946 seçimi halkın hafızasından silinmemişken ondan sonra yapılan ilk muhtar seçimlerinde tekrar benzer baskı ve haksızlıklar yapılmıştı. Mersin Aslanköy'de seçim sandığını jandarmanın ve Tek Parti yetkililerinin köylülerden almak istemesi halkı şüphelendirmişti. Bunun üzerine sandığı ve verdikleri oyları korumak ve sonuçların değiştirilmesini engellemek isteyen köylülerin içlerinde hamile ve bebekli kadınlar da olduğu halde tutuklanıp Konya'ya sürülmeleri ve orada 11 ay cezaevinde kalmaları bunun en çarpıcı örneğidir.⁵ Bazı yörelerde ve özellikle Çubuk'ta kaymakamın ve jandarmanın halktan bazılarının bıyığını yoldurduğu suçlamaları⁶ ve jandarmanın köylüyü belli yerlerde "bir ejderha gibi beklediğini"⁷ ileri süren görüşler baskıların şiddetini anlatmaya yeterlidir. Jandarmanın yetkili ve etkili olduğu kırsal kesimlerde özellikle muhtar seçimlerinde birçok baskılar yapılmıştı. Aslanköy'deki haksız tutuklamalar ve Çubuk'taki sakal ve bıyık yoldurma olayları seçim sırasında yaşanmıştır. Bunların dışında Gümüşhane, Konya, İzmir, Afyon, Çorum ve Amasya gibi yerlerde de seçimlerde jandarmanın köylüye baskı yaptığı haberleri yayılmıştı.⁸ Seçim dışı zamanlarda da jandarma korkusu geçerli idi. Köylü kadınların şehir ve kasabalara inince başlarındaki başörtülerin zorla alındığı ve yırtılıp sokağa atıldığı bazı yörelerde söylenmektedir.⁹ Köylü insanların şehirlere ve bilhassa bazı sözde elit semtlere inmesine getirilen yasaklar ise bugün için sıradan bilgilerdir. Köyden şehre inebilenler de şehirden,

⁵ Sakal, s. 65.

⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), **Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Katalogu (BÖKMK)**, 030,01/ 66.408.6 ve 030,01/ 65.406.1; Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yay. İst. 1992, s. 38-39.

⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mart 1950, "Dün mecliste sert tartışmalar oldu."

⁸ **Cumhuriyet**, 4 Mart 1947 ve 3 Mayıs 1950.

⁹ Bu görüşler Giresun köylerinde yaşlı kadınlar tarafından söylenmektedir.

askerden, bürokratlardan ve hatta kamu binalarından ve onların önünden geçmekten korkuyorlardı.¹⁰

Askerin CHP'lileşmesi ile ilgili elimizde pek çok bilgi ve belge vardır. Bunlardan biri, Emekli Veteriner Tümgeneral Ali Karadeniz'in "S. Genel Yüksek Başkanım" şeklinde bozuk bir Türkçe ile başlayan mektubudur.¹¹ General mektubunda özetle emeklilikle beraber halkla temasa başladığını ve Demokratların yüzde 95 oranda halkı saflarına çektiğini, CHP'nin bunu başaramadığını, bütün köylerin Demokrat olup parti levhasını "cami kapusuna asmış" olduklarını, küçük subayların da demokratlaştığını, ancak yüksek sosyeteye nüfuz edemediklerini anlatmaktadır. Yazının sonuna doğru bütün köylerin demokrat olmasına rağmen seçimi nasıl kazandıklarını daha sonra "vicahen" açıklayacağını anlatarak yazısını bitirmiştir. 25 Eylül 1946 tarihli bu mektupta "bütün köyler kâmilten Demokrat" "ama yüksek sosyeteye ulaşamamışlar", "yine de seçimi kazandık, bunun cevabını vicahen arz edeceğim" ifadeleri 46 seçimini halk çoğunluğunun değil, yüksek sosyete ve yüksek generallerin nasıl kazandırdıklarını anlatıyor. Tabii olarak böyle metotlarla, seçim sonucu ile oynanırsa seçim kazanılabilir, ama halkın gönlü kazanılamaz; halk kendisini iktidar elitlerinin dışına itilmiş görür.

Tek parti döneminde, özellikle II. Dünya Harbi sırasındaki iktisat politikası bir hükümet-parti-asker ve sivil memur dayanışmasına dönüşmüştür. Karneli yıllarda öyle yolsuzluklar da yapılmıştır ki hamalların sırtında taşınırken sokaklara düşen sahte karneler için yasal takibat bile yapılamamış, yakalananlar "bu sahte vesikalar tam taklit sayılmaz, çünkü şu köşedeki çizgilerden birisi tam aslına benzemiyor." diye suçun sübut etmediğini iddia edebilmiş, ilginç olanı da bu savunma geçerli sayılabilmıştır.¹² Bu CHP - bürokrasi dayanışması sonunda halkın geniş kesimleri devlet partisinden soğumuş ve DP'nin ortaya çıkmasının ve iktidara gelmesinin temel amillerinden biri olmuştur. Memur asker ve eşraf partisi haline gelen CHP ise bu durumu kabullenememiş, var olan elitist tavırları daha da güçlenerek her şeyi kendilerinin yapabileceğini, hatta memlekete komünizm lazımsa onu bile kendilerinin getireceğini, "Haso-Memo" diye adlandırdığı geniş halk kesimlerinin seçimlerinin bile gayri meşru olduğunu söyleyebilmişlerdir.

¹⁰ Giresun'a bağlı Yenicehisar Köyü muhtarı o dönemde Keşap ilçesine inince Kaymakamlığa girip köylülerle ve göreviyle ilgili işleri yapmaya korktuğundan orada hamallık yapan bir köylüsüne işleri havale edermiş! Bu bilgiyi adı geçen köylülerden dinledik.

¹¹ BCA, **Cumhuriyet Halk Partisi Katalogu (CHPK)**, 490. 01/ 440. 1823. 2.

¹² Fatih Tuğluoğlu, "Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması" **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 27-28, Mayıs- Kasım 2001, s. 368-372 (özellikle 53 nolu not.)

Parti Dışında Necat Yoktur:

Ortaçağda kilisenin insanlar üzerindeki tahakkümünü açıklayan “*kilise dışında necat (kurtuluş) yoktur*” inancının bir benzeri 19. ve 20. yüzyıllarda tek parti rejimleri tarafından uygulamaya konulmuştur. Türkiye örneğini ele alacak olursak şunu söyleyebiliriz: Parti devlete hâkim olduğu gibi toplumun bütün kurum ve birimlerine de hâkimdir. Öyle ki okullarda kurulmuş bulunan Halkevi Kolları vasıtası ile öğrenciler bile partili yapılmaya çalışılmıştır. Öğretmenlerin partili olması istenirken “*Türk öğretmeni elbet atasının partisine girmelidir*” denir, ancak ufukta başka bir partinin kurulması söz konusu olunca bu durumda “*öğretmen siyaset yapamaz, dolayısıyla partiye girmemelidir*” derlerdi. Parti aleyhtarlarının kamu işlerinden tasfiyesine dair de kararlar alınmıştı.¹³

Tek Parti idarecilerine göre partili kadrolar baştaki liderleri ile birlikte “kurucu”, “kurtarıcı”, “yol gösterici” ve “terbiye edici” idi. Bu anlayıştaki tek parti idareleri ister istemez partili elitleri birinci sınıf insan görme eğilimindedirler. Partilerinden olmayanlara veya karşı olanlara ise şu sıfatları kullanıyorlardı: “*kasketli, avamdan, Haso-Memo, zevzekler, baldırı çıplaklar.*”¹⁴ Celal Bayar propaganda için Samsun’a geldiğinde “*ekserisi esnaf, boyacı, kadın ve çocuklardan mürekkep... halk*”¹⁵ topluluğu tarafından karşılanmış! Bu raporu zamanın Samsun Valisi 7 Ekim 1946 tarihli şifre ile bildirmiştir. Demek ki Vali Bey’in yapacak başka işi yokmuş. Aynı şekilde Bayar propaganda için Söke’ye varınca orada da “*ekserisi hamal, bir kısmı da terzi, kunduracı ve kahveci esnafından teşekkül etmiş*” kişiler tarafından karşılanmış.¹⁶ İzmir’e vardığında ise durum değişmemiş, orada da Bayar “*ayak takımı*” tarafından istikbal edilmişti.¹⁷

Valinin bu yazdıkları kadar garabet eseri, hatta daha vahimi 8 Haziran 1947 tarihinde CHP Torul İlçe başkanının muhtar seçimi ile ilgili şu yazısıdır: “*Partimiz seçimi kazanamamıştır. Seçimin Danıştay’ca bozulması için başvurulmuştur.*” “*Seçimin bozulmasının temini ve sonucunun emri...*” Genel Sekreterliğe yazılmıştı.¹⁸ Kazanamadığı seçimi Danıştay’da kazanmak isteyen, asker memurlardan sonra hukuk sistemini de halkın karşısına koyan bu anlayışın

¹³ BCA, CHP K. 4490. 01/ 728.493.1.

¹⁴ F. Sakal, s. 204 -210.

¹⁵ BCA, BÖKMK 030. 01/ 65. 403. 4.

¹⁶ BCA, BÖKMK 030. 01/ 65. 405. 9.

¹⁷ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temeller**, Afa Yay. İst. 1996. s. 159.

¹⁸ BCA, CHPK 490. 01/ 238. 947.

diğer bir örneği Turhan Feyzioğlu'nun babası Necmeddin Feyzioğlu tarafından sergilenmiştir. Feyzioğlu, Kayseri il başkanı ve avukat olarak partililerin davalarına da bakıyordu. Devlet partisinin il başkanı bir partiliyi savunuyor, acaba hangi yargıç adaleti tam olarak tecelli ettirebilirdi. “*Bir partili arkadaşımız aleyhinde açılmış dava, mahiyeti itibarıyla arkadaşımızın müdafaaasını lüzumlu kıldığından bu dava Bünyan ilçesi başkanı ve tarafımdan müdafaa edilmiştir. Diğer bir arkadaşımız aleyhindeki aynı mahiyette açılan diğer bir dava da vaktinde haber alınmadığından müdafaa edilememiş, arkadaşımızın tecilsiz mahkûmiyeti ile neticelenmiştir. Temyizde hükümler bozulursa icab eden yapılacaktır.*”¹⁹

Kayseri'den başka bir örneğimiz de bütün işler partililerin elinde olduğunu göstermektedir. Şehirde Faik Seler Parti il başkanı iken Belediye Reisi seçilmiş, tüzük ve kanun gereği il başkanlığından ayrılmıştır. “*Fakat fiilen partide en fazla alakadar olan odur. Müdafaa-i Hukuk'tan beri parti işlerinde ve reisliklerinde bulunmuş olan bu arkadaş, üzerine aldığı her vazifede partiye sadakat ve liyakatini göstermiş ve hükümetle işbirliği yapmak hususunda her fırsattan istifade etmiştir. Son defa seçilmiş olduğu Varlık Vergisi Komisyonu'nda vali ve defterdara zahir olarak muvazeneyi temin etmiştir.... Fevzi Kızıklı ve Mehmet Göbülük ise Varlık Vergisi Komisyonu'nda uhdelere düşen vazifeyi, beklenen şekilde sadakatle ifa edememişlerdir.*”²⁰ Bunun gibi partililerin her konuda ve her görevde bulunmaları Tek Parti döneminin rutin işlerindedir. Teftiş raporlarında partililerin birçok görevi üstlendikleri, adeta başkalarına faaliyet alanı bırakmadıkları görülmektedir: “*Parti namzedi olarak mahallin resmi ve hususi işlerinde bulunan arkadaşlar iyi kimselerdir. Çivril'de Çocuk Esirgeme, Kızılay, Türk Hava, Ulusal Ekonomi ve Artırım kurumları vardır. Bu teşekküllerin başında bulunan arkadaşlar memur, muallim ve partililerdir.*” Buldan için de aynı notun parti müfettişi tarafından düşülmüş olduğunu görüyoruz: “*Bu teşekküllerin başında bulunan arkadaşlar doktor, memur ve partili kimselerdir.*”²¹ Kütahya için de benzer rapor elimizde bulunmaktadır: “*Bütün bu teşekküller partilidirler.*”²² Bu doğrultuda yurdun her tarafından gelmiş raporlar vardır, biz son örneğimizi Silifke'den veriyoruz:

¹⁹ BCA, **CHPK** 490. 01/ 169. 672. 1.

²⁰ BCA, **CHPK** 490. 01/ 273. 1094. 1.

²¹ BCA, **CHPK** 490. 01/ 273. 1093. 1 (18. 05. 1943, Yozgat Mebusu ve Denizli Müfettişi Ziya Arkant).

²² BCA, **CHPK** 490. 01/ 274. 1097. 1 (22. 12. 1942, Kütahya Bölge Müfettişi Giresun Mebusu Dr. Hasan Vasıf Somyürek).

“Silifke’de T.H.K., Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Ticaret ve Ziraat Odaları vardır. Bunların hepsinin idare heyetleri partilidir.”²³ Partililerin her tarafa hâkim olmaları partisiz halka karşı bir tahakküm vaziyetine dönüştüğü gibi partililer arasında bile haksızlıklara yol açıyordu. Parti Nizamnamesinin 162. maddesine göre bir kişi birden fazla görev üstlenmemesi gerektiği halde, özellikle halkın cahil görüldüğü geri kalmış yörelerde bazı partililer bütün devlet ve parti görevlerini üçer-beşer paylaşıyordu. Parti müfettişlerinden Mitat²⁴ Aydın, Maraş ili teftişinde il başkanı Rıza Çuhadar’ın parti reisi, halkevi reisi, belediye azası, ziraat odası reisi ve çeltik komisyonu üyesi olduğunu tespit etmiştir. Görevlerini nizamnamenin gösterdiği hadde çekmesi kendisinden istendiğinde, son güne kadar direnmiş ve son günü Halkevi reisliğinden çekilmiş ve yerine belediye reisi “intihap edilmiş”(!) o da vali olunca Halkevi reisliği Nedim Yazıcı’ya geçmiştir.²⁵ Görüldüğü üzere biri fazla görev almış diye makamından alınıyor, ama onun yerine o göreve bir başka görev ve makam sahibi “intihap ediliyor”, sonra da o kişi vali oluyor. Burada çok dar bir elit zümre arasında makamlar paylaşılmış ve halka kapalı tutulmuştur. Diğer illerde de bu büyük ölçüde bu işler böyledir. Çünkü parti nüfuzu o zamanlar çok güçlü bir faktördür. Vali, il başkanı, belediye başkanı ve halkevi başkanı ve bunların meclis üyeleri ildeki devleti oluşturuyorlar. Basın da bu kişilerin ve partinin kontrolünde olduğunu hatırlatalım. Halk kesimleri bunların arasına giremiyor. Çünkü bunlar büyük ölçüde parti nüfuzunu istismar etmekte idi ve bu istismarlar parti müfettişlerinin raporlarına kadar girmiştir.²⁶

Normal vatandaşlar bir yana Parti içinde de makam mevki kapma yarışında ölçüler zorlanıyordu. Maraş Bölge Müfettişi ve Trabzon Mebusu M. Aydın’ın şu yazdıkları bu cihetten bilgi vericidir:²⁷ “Zuhura gelen ihtilaflar hakkında bir fikir verebilmek için bir vali ile bir ihtiyar parti başkanı arasında geçen karakteristik bir muhavereyi arz edeceğim. Vali sin ve malumat itibarı ile ihtiyar gördüğü kaza parti reislerinden birisine, yerini daha genç ve daha malumatlı gördüğü oğluna terkini teklif ediyor ve ilave ediyor: “Sizin gerek Milli Mücadele’deki, gerek parti başkanlığındaki vazife ve hizmetleriniz tabii

²³ BCA, **CHPK** 490. 01 /270. 1078. 2 (9. 04. 1942, Mersin Bölge Müfettişi ve Mardin Mebusu Halit Onaran).

²⁴ Bu yazılış o zamanki “Dil Devrimi” yapma iddiasında olanların tercihidir. Arapça kökenli kelimeler böyle yazılarak Türkçeye benzetiliyordu! (FS).

²⁵ BCA, **CHPK**, 490. 01/ 273. 1091. 2.

²⁶ BCA, **CHPK**, 490. 01/ 270. 1078. 2.

²⁷ BCA, **CHPK**, 490. 01/ 274. 1099. 1.

unutulmayacaktır.” Cevaben “Vali Bey geçen gün kumandan geldiğinde bir ziyafet verdiniz, beni de çağırdınız. Fakat benim gibi olan arkadaşımı çağırmadınız. Sebebi benim parti reisi olmaklığımdır. Ben ölünceye kadar unutulmak istemiyorum. Onun için arzum ile bu işi terke taraftar değilim. Oğlum arzu ediyorsa ben ölünceye kadar beklesin.” Gayet samimi olan bu muhavere den anlaşılıyor ki, bütün düşünce iş başında bulunabilmektir. Bilhassa parti, halkevi ve belediye reisliklerinden mebus intihap olunduğu görülünce, kendisinde biraz iktidar gören her partili bu ihtimalden istifade için bu vazifelerden birisine geçmeği bir gaye ittihaz eder vaziyet almıştır.” Görüldüğü gibi parti her yere ve her şeye hâkim olduğu gibi, partili makamlar yükselmek için tek yoldu ve baba ile oğul bile birbirlerini bu yolda engellemeye çalışıyor, dolayısıyla partili olmayan halkın esamisi bile bu yerlerde okunmuyordu.

Parti benzeri bir şekilde spor camiasına da hâkimdir. Katib-i Umumilikten 14 Kasım 1929 tarihinde müfettişlere yazılan bir genelgede “Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının fırkamıza olan alaka ve rabitasını daha kavi bağlara raptı ve teşkilattan matlub olan mesai intizamının ve inzibatın layık veçhile elde edilmesi maksadıyla Teşkilat Nizamnamesi’nin tadiline lüzum görülmüş ve bu maksatla... Bir müsvedde hazırlanmış, ...Partimizin âtiyen yapacağı tadilat hakkı mahfuz kalmak şartıyla... İşbu müsveddenin çevrenizdeki spor teşkilatlarına duyurulup görüşlerinin alınması...”²⁸ Bu çalışmalardan sonra parti-spor camiası işleri ve ilişkileri yeniden düzenlenmiştir. Şu 06 Ağustos 1931 tarihli yazı bunu açıklamaya yeterli bilgileri içermektedir: CHP parti teşkilatları ve Halkevleri bütün spor kulüplerini destekleyecek, onlara imkân sağlayacaktır. Sporculara da destek verilecek, müsabakalar düzenlenecek, dereceye girenlere “fırkamız” mükâfat verecektir. Bunlar “fırkamız bütçesinden” desteklenecektir. Fırkanın gücünün yetmediği yerlerde belediye, hususi idareler, hükmi şahsiyetler, cemiyetler devreye sokulacaktır.²⁹ Tabiatıyla buradaki belediyeler, hususi idareler, hükmi şahıslar ve cemiyetler denen kurumların tamamen partinin kontrolü altında olduğunu tekrar hatırlatıyoruz.

Bütün memurların partinin uzantısı olan Halkevlerine, öğrencilerin de okullardaki Halkevi kollarına sokulmaya çalışıldığı gibi köylerdeki insanların da Halkevi’nin köy uzantısı olan Halkodalarına kayıtlı olması teşvik ediliyordu. Sadece odalar üzerinden köylüye siyaset yaptırmayı yetersiz bulan partili politikacılar köylülerin doğrudan partiye kayıtlı olmalarını da istemişlerdir.

²⁸ BCA, CHPK, 490. 01/ 1. 3. 13.

²⁹ BCA, CHPK, 490. 01/ 2. 7. 17.

Mesela Maraş Bölgesi Müfettişi ve Trabzon Mebusu Mitat Aydın' a göre Göksun'da “köylü kadınlar partiye yazılmakla adeta rekabet gösterir vaziyettedirler. Taahhütlerini de muntazam denecek surette tediye etmektedirler.”³⁰ Halkı ve çevreyi partiye çekip onları çağdaş, ilerici, Atatürkçü ve cumhuriyetçi bir kimliğe sokmak için eğitmek CHP'nin seçtiği muasırlaşma yoludur. Şerif Mardin'e göre Cumhuriyet idareleri rejimi halka ve çevreye hizmet yoluyla da güçlendirebilirlerdi. Ama CHP devleti güçlendirmeyi merkezi güçlendirme olarak algıladı.³¹ Bunu yapabilmek için de askere, memura ve polise dayandı. Bunlar CHP iktidarının uzantısı gibi idiler. Parti kırsal kesimle pek temas kuramadığı³² için buralardaki halk eşrafa bağlı kaldı. CHP devrim anlayışında Rus, Çin veya Balkan tipi bir köylülük kuramı geliştiremedi ve bu açıdan Osmanlı'nın devamı olmaktan kurtulamadı.³³ Atatürk'ün halkı kazanma ve cumhuriyetin ilkelerini benimsetme arzusunu ideoloji ile yerine getirmeye çalıştığını ifade eden Mardin'e göre, Parti bu politikasının sonunda kırsal kesimdeki halkı, ayrılıkçı oldukları şüphesiyle merkeze yaklaştırmamıştır. Çevre, şehirlielerin mutluluğu için çileler çektiğini; nutuklarla avutulduğunu ve dininden yoksun bırakıldığını düşünüyordu. Onlar yönetime ve merkeze böyle bakarken okullarda Kemalist bir aydınlanma politikası ile sisteme bağlanmaları umut ediliyordu. Halk onlara göre zorla kültürü değiştirilecek, okullarda ve halkevlerinde beyni yıkanacak, jandarma ile hizaya getirilecek ve vergileri alınacak bir “kasketliler” topluluğu, “avam”, “ayak takımı veya baldırı çıplak”lar sürüsü idi.³⁴

³⁰ BCA, CHPK 490. 01/ 273. 1091. 2.

³¹ Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yay. İst. 1990, s. 50-52.

³² Partiye girip siyasi nüfuz kazanan bir azınlığın dışında kırsalda CHP'ye çok az kimse meyletmiştir. Köyden gelip memur, subay veya astsubay olanlar, köy (Enstitüsü) öğretmenleri, onların öğrencileri CHP'li olmuş, onların dışında köylü çoğunluk devasa propaganda imkânına rağmen partinin karşısındakilere oy vermiştir.

³³ Ağaoğlu Ahmed, bunu Babiâli'nin Anadolu'da hortlaması olarak adlandırmıştır. Bak. Ağaoğlu A., **Gönülsüz Olmaz**, Zeybek Kitabevi, Ank. 1941. Şerif Mardin bu bilgileri, Ağaoğlu'nun bu fikirlerini hatırlayarak mı yazdı, bilemiyoruz. Ama büyük ölçüde Cumhuriyet idaresinin “mehabetli devlet” anlayışı ile Osmanlı'nın devamı olduğu konusunda örtüşen fikirler ileri sürmüşlerdir.

³⁴ Bu ifadelerin hepsi C. Kerim İncedayı ve Recep Peker başta olmak üzere partililere ait ifadelerdir. Bkz. Fahri Sakal, **Tek Parti'nin Muhalefet Anlayışı**, s. 174 -176. Bu halka hakaretimiz ifadeleri gerek bu notta yazdığımız kitapta, gerek bu makalede sıkça hatırlattığımız için okuyucudan özür diliyoruz. Ama bu yazının sebep-i vücudu bu sakat düşünüş tarzıdır. Bu tür hakaretlerden dolayı suçlanan kişiler ve söz konusu kurumdan bir özür gelmediği müddetçe bu fikir canlı tutulmalıdır.

CHP'nin inanmış bir yandaşı olan Y. Kadri Karaosmanoğlu, Cumhurbaşkanı İnönü'ye gereken uyarıları yaparak çevresindekilerin işlerin kötü gittiğini ondan gizlediklerini, işleri güllük gülistanlık gösterdiklerini hatırlatarak şunları söylemiştir: “*Siz, iradesini kaybetmiş bir meclis, nereye gittiğini bilmez bir parti ve ne yapacağını şaşırılmış bir hükümetle bu memleketi düzene koyamazsınız.*” Daha sonra ünlü romancı Halk Partisinin durumunu şöyle anlatıyordu: “*Gerçi benim bildiğim bir Halk Partisi vardı, ama teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim edildikten sonra halk ile alakası kesilmiş, tamamıyla bürokratik bir şekil almıştı.*”³⁵ Halktan bu kadar kopmuş bir “Halk Partisi”nin halka ne kadar güveni olabilirdi? Mardin’in ve Y. Kadri’nin anlattıklarını doğrulayan işaretler her yerde karşımıza çıkıyordu. Mesela 1930 yılı Cumhuriyet Bayramı törenlerinde “*asayışı temin için İstanbul’dan(Ankara’ya) trenle emniyet mensupları*” getirilmişti.³⁶ Aslında tarihi olaylar düşünülünce Ankara’nın her şehirden daha fazla Cumhuriyetçi olması gerekiyordu. Zira bir bozkır kasabası olan “Angara”yı Cumhuriyet medeni bir şehir ve bir başkent yapmıştı. O halde Ankaralılarından neden korku ve kuşku duyuluyordu? Burada da mı ötekine güvensizlik vardı?

Bu güvensizliğin ve halka mesafeli duruşun bir belgesini bizzat İnönü bize göstermektedir: Paşa 1946 seçim konuşmaları için bir yurt gezisine çıkmış ve 3-8 Mayıs tarihlerinde Eskişehir Halkevi, Kütahya Halkevi, Afyon Orduevi ve Eskişehir Halkevi, Konya Orduevi, Niğde Halkevi ve Kayseri Halkevi’nde konuşmuştu.³⁷ Zaten Partili olanların toplandığı halkevi ve orduevinin müdavimlerinin dışında milli şefin hitap edecek kimsesi yok muydu? Daha açık bir ifade ile Paşa neden meydanlarda halka hitap etmiyordu? Neden etsin! Çünkü bütün kurumlara hâkimdi ve “resmi ve hususi teşekküllere” yönetici seçmek için yapılan “*bütün seçimlerde parti namzetleri kazandırılmış bulunmakta*” idiler.³⁸ Parti teftiş raporlarında şu bilgiler sık sık tekrarlanmaktadır: “*Bütün seçimlerde parti namzetleri kazandırılmış bulunmaktadı.*”³⁹

Tek Parti döneminde seçimin halkla ilgisi olmadığından bu tür kurumlarda elitlere hitab etmek yetiyordu. Halk seçimin formalite olduğunu anladığından pek ilgisiz duruyordu. Malatya mebusu M. Nedim Zapç 1 Aralık

³⁵ Y. Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İst. 1984, s. 185 -190.

³⁶ BCA, **BÖKMK** 030. 18. 1. 2/ 14. 69. 1.

³⁷ İ. İnönü, **Defterler (1919 – 1973) c. I** YKY, İst. 2001, s. 435.

³⁸ BCA, **CHPK** 490. 01/ 274. 1097. 1 (Kütahya Bölge Müfettişi Giresun Mebusu Dr. Hasan Vasıf Somyürek 05.11. 1940).

³⁹ BCA, **CHPK** 490. 01/ 274. 1097. 1. (Hasan Vasıf Somyürek, 22.12.1942).

1942 tarihli tetkik raporunda şunları söylüyordu: “Belediye seçimleri, halkın seçimle asla alakası yoktur. Seçimi CHP idare ettiği ve parti de halk arasından hakikaten en liyakatlisini (...) seçtiği için partice namzetlerin tespit ve ilanı seçimin artık hitama erdiği manasına gelmekte ve müntehipler, “âlâ, Allah hayırlı eylesin” deyip rey sandığına rey atmayı lüzumsuz bir külfet addetmektedirler.”⁴⁰ Müfettişlerden Muzaffer Akpınar’ın 16 Ocak 1943 tarihli Erzincan Raporu bu zafiyetlerin hepsini bir arada anlatmaktadır: “Vilayet parti reisi kongrede idare heyetine girmiş ve reis seçilmiştir. Askeri tuğbay mütekaiddir. İdare heyetinde durumları 162.⁴¹ maddeye mugayir üç arkadaş vardır. Uhdelerinde üçer vazife bulunmaktadır. Kendilerine tebligat yaptım. Vazifelerinin birinden istifa edeceklerini bildirmişlerdi.

“Vilayet merkezinde hükümet amir ve memurlarıyla teşkilatımız arasında anlaşma yoktur. Partiye kıymet vermemek ve müstebit idare amiri gibi hareket etmek bu günkü Erzincan valisinin şiarıdır. Halk çok bizardır.

“Parti prensiplerini halka yaymak hususunda çalışmalar yoktur.” “İdare heyeti hemen hemen hiç içtima etmez (...) Memleket elli hanedir, bu işleri yapacak adam yoktur, beceriksizdirler. Hiçbir teşekkül faaliyette değildir. Sakittirler. Her cemiyet vaktiyle teşekkül edilmiş, fakat hiç birisi faaliyette olmadığı gibi parti idare heyeti de bunlarla alakalı değildir.”⁴²

Parti, belediye ve diğer kurumlar arasındaki anlaşmazlıklardan bir örnek de Tarsus’tan verilebilir: “Bütün azası bizim namzetlerimizden olmasına rağmen Belediye ile Parti arasında pek samimiyet yoktur. Geçen belediye seçimine kadar Tarsus’ta on iki sene müstemirren belediye reisliği yapan ve muvaffakiyetle çalıştığı söylenen M. Uygur, hatıra göniile bakmadan vazife görürken Tarsus’ta meşhur Sadık Paşa’nın birikmiş külliyetli belediye borcunu da kanun yolu ile tahsile kıyam edince Paşa’nın dehşetli husumetini çeker. Şurası da bilinmelidir ki M. Uygur bizim parti reisimiz Ziya Uygur’un oğlu ve Sadık Paşa’nın yeğeni ve Paşa’nın küçük oğlu Şadi’nin kayıdır.”⁴³ Görüldüğü üzere Tarsus’ta idari makamları bu aile aralarında paylaşmış oldukları halde menfaat hesapları ve

⁴⁰ BCA, CHPK 490. 01/ 274. 1099. 1.

⁴¹ Partililerin aynı anda birden fazla siyasi görev almamalarını amir parti tüzüğü maddesidir. Ama çoğunlukla özellikle geri kalmış yörelerde bütün görevler partili bir elit çevrenin elindedir. Öyle ki müfettiş raporlarında aynı kişide beş görevin bulunduğu bile tespit edilmiştir. Bazen de babası iki veya üç görev oğlu başka iki görev aldığı görülüyordu.

⁴² BCA, CHPK 490. 01/ 273. 1092. 1.

⁴³ BCA, CHPK 490. 01/ 270. 1078. 2.

yolsuzluk saplantıları yüzünden kendi aralarında bile anlaşıyorlardı. Halkın ise bu hengâmede esamisi hiç geçmiyordu.

Tarsus'takinin benzeri başka yerlerde de karşımıza çıkmaktadır. Parti müfettişlerinden Muzaffer Akpınar'ın 31 Aralık 1940 tarihli teftiş raporuna göre Refahiye' de "*Reis Esat Işık tam bir mütegalibe ruhlu bir adamdır. Bütün Refahiye kendi ceberutî tesiri altındadır. İmam yapılı sevimsiz bir adam.*"⁴⁴ *Kongralarını*⁴⁵ *ben yaptım. Kongrada kaza idare heyetini bulundurmak lüzumunu dahi hissetmedi. Ben hepsini temsil ederim dedi. Kendisini hırpaladım. İdare heyetini değiştirdim. Dört genç arkadaş getirdim. Esat'ı da değiştirecektim, fakat aynı zamanda meclis umumi azası olduğu için halk nazarında daha fazla küçültmek istemedim.*"⁴⁶ Aynı müfettiş bir sonraki raporunda bu "*mütegalibe ruhlu ve imam yapılı sevimsiz*" partilinin "*kendini biraz düzeltmiş ve mütegalibe ruhundan vaz geçmiş*" olduğunu rapor etmiştir.

Tek Parti'nin Camiler Politikasına dair:

"*İmam yapılı sevimsiz bir adam*" değerlendirmesini yapabilen bir ideolojik kafanın dinî değerlere bu tarzdaki yaklaşımı ile de halkla arasına aşılmaz bir duvar örmesi normal sayılmalıdır. Din sosyolojisi ve kitle psikolojisi bilgilerinden mahrum olan böyle geri kalmış toplumlarda din adamları, imamlar ve müftüler sıkça böyle değerlendirilmiştir. Rejimin yerleşmesi safhasında Nutuk bile müftülükler eliyle halka satıldığı ve parasının yine din görevlilerince ve müftülüklerce toplandığı, Tayyare Cemiyetine yardım, fitre, zekât ve kurban derilerinin toplanması gibi faaliyetlerde dinî kişi ve kurumların yardımı istendiği halde⁴⁷ daha sonra camiler malzeme ve mühimmat deposu olarak kullanılmıştır.⁴⁸ Bunun halk nazarında ne tür ve ne kadar korkunç sarsıntılara yol açacağını düşünememişlerdir. İstanbul Üsküdar'da Atik Valde Camii, Sarıyer Mirgün'deki

⁴⁴ İtalik vurguyu biz koyduk. Bir ötekileştirme göstergesi: İmamlar sevimsiz yaratıklarımız, (Fs).

⁴⁵ O zamanlar ses uyumuna uydurmak ve halk gibi konuşmuş olmak için "kongre" yerine "kongra" diyorlardı. Belki de Güneş Dil Teorisi doğrultusunda böyle söylerlerse Türkçe olacağını düşünüyorlardı.

⁴⁶ BCA, CHPK 490. 01/ 273. 1092. 1.

⁴⁷ F. Sakal, "Milli Mücadele'de Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIX, Mart 2003, S. 55, s. 90- 91.

⁴⁸ BCA, CHPK 490. 01/ 475. 1939. 1, s. 29.

Reşit Paşa Camii⁴⁹ ve mahalle aralarındaki bazı evler bile askeri mühimmat deposu olarak kullanılmış ve kuru otların ve samanların da bulunduğu mahalle aralarında bu patlayıcılar halkı korkutmuştur.⁵⁰ Halkın şikâyetleri üzere oluşan tedirginliği gidermek için İl Başkanı Dr. Esat Durusoy Genel Merkez'e bir yazı yazarak bu meskûn mahaldeki depoların kaldırılmasını istemişti. Ancak başkan bu yazısında vatandaşın ibadet yeri olan camilerin boşaltılmasına temas etmemiş, hatta Atik Valde Camii'nin meskûn mahalde olduğunu, bunun sakıncasından dolayı askeri mühimmatın oradan alınarak Acıbadem Polis Karakolu karşısındaki kâgir camiye konulmasını ve o caminin depoya dönüştürülmesini teklif etmiştir. Bu yazışmalar sonunda "*Mirgün'deki Reşit Paşa Camii boşaltılarak cami imamına teslim ettirilmiştir.*"⁵¹

Camilerle ilgili başka bir kayda değer uygulama şapka inkılâbı döneminde yaşanmıştır.⁵² Bu konudaki yazışmalar sırasında Marmaris müftüsü Abdullah'ın bir "istizah"ı bu konudaki soruları gündeme getirmiştir.⁵³ "*Camilerde cemaatin cümlesi şapka ile kılmak suretiyle muhafaza-i yeknesakî temin edilmesi lüzumu anlaşılıyor. Ma'lûm-ı fazılaneleridir ki, kasket olursa kabil olur, fakat kenarlı şapka giyenler şapkanın vaziyetini ihlal etmemek için açık baş veya ceplerinde bulundurdıkları takye ile edâ-yı salâtı tercih ediyorlar ve bu zevata şapka ile kılmaları için edilecek nesayih ve tembihatın hiçbir tesiri olamayacağı ve ancak umumun baş açık olarak yeknesak kılmaları sureti telkin edilirse kabil olacağı cihetle bu babda istizah...*(14 Kânunusani 1926)." isteniyordu.

Bu sorular üzerine Şarki Karahisar mebusu Ali Sürûrî Bey de bir takrir sunarak⁵⁴ camilerde pencere ve kapı kenarlarındaki ahşap kısımlara çiviler çaktırmak suretiyle şapkaların o yerlere asılmasını, bunun "masrafsız" bir yöntem olduğunu ifade eden bir teklifte bulunmuştu. Bu teklif doğrultusunda bir Bakanlık

⁴⁹ Aynı belgelerin aynı sayfalarında bir de Rüştü Paşa Camii'nden bahsediliyor. Aynı sayfada bir Reşit bir Rüştü diye yazılmış. Dalgınlık mı, yoksa o semtte o adla bir cami var mı? Bilenler bizi aydınlatır diye ümid ediyoruz.

⁵⁰ "Boğaziçi'nde Mirgün'de Reşit Paşa Mahallesi Camii hilaf-ı kanun topçu cephanesi deposu olarak itihaz edildi. Etrafı evlerle muhattır. Kimyevi tahallül neticesi durumu tehlikelidir. Halkımız endişe ve korku içinde bulunuyor." Bu durum beş defa askeri makamlara, sonra da valiliğe bildirilmiş, çözüm bulunmadığından son defa partiye başvurulmuştur.

⁵¹ BCA, **CHPK** 490. 01/ 475. 1939. 1, s. 88.

⁵² Bu konuyu daha önce yazmıştık. Bkz: Fahri SAKAL, "Şapka İnkılâbının Sosyo ekonomik Yönü: Destekler ve Köstekler", **The Turkish Studies**, Volume II/ 4, Fall 2007, s.1308-1819.

⁵³ BCA, **DİBK**, 051/ V.48-13.115.5.

⁵⁴ BCA, **BKKK**, 030. 10 / 192.314.1.

kararnamesi veya Diyanet tamimi çıkıp çıkmadığını bilmiyoruz. Ancak Ali Sürûrî'nin “*masrafsız*” teklifi fikir olarak da biraz “ucuz” görülebilecek nitelikteydi. Zira kendisine ait üç-beş yüz yıllık tarihi eserleri veya evinde mobilyaları olsaydı, o eserlerin şurasına-burasına çiviler çakar mıydı? İşte merkezden taşra bu kadar görülüyor, meselelere bu kadar vâkıf olunuyordu. Biz burada devlet ve rejim anlayışımızın da iyi bir eleştirisinin yapılması gerektiğini düşünmekteyiz. Ülkenin her tarafında vatandaş şapkasını nereye asacağı gibi konulara kadar her şeyi veya benzer problemlerini merkezi hükümete sormak durumunda bırakılıyorsa, halka hiçbir konuda karar ve faaliyet alanı bırakılmıyorsa ve her şeyi devlete havale etmeye alıştırılmışsa, o ülkede halk içinden müteşebbis de çıkamaz, sivil hareketler de oluşmaz. Yönetim de şapkaların nereye asılacağı ve benzeri çözümlerle uğraşmaktan fırsat bulup ülkenin gerçek gündemiyle ilgilenemez ve halka hizmeti birinci plana alamaz.

Şu arşiv belgesi⁵⁵ 1936 ‘da Maraş Müftüsü’nün CHP Maraş “İlyönkurul Başkanı ve Burdur Saylavı” Halit Onaran tarafından Ankara’ya nasıl şikâyet edildiğini göstermektedir. “*Geçen yaz bir gün minareden Türkçe selanın içine bazı Arapçalar da karıştırıldığını işitem üzere Maraş Müftüsü’nün partiye davet ederek ehemmiyetle dikkat gözünü çekmiş ve bütün camilere ihtarlar yaptırmıştım. Dün gece ay tutulması üzerine, eski âdete uyularak birkaç el silah atıldığını vali konağından eşittik. İlbayın telefonla verdiği emirle bu silahı atanlar yakalanmıştır. Bu arada minarelerde de Arapça sala verildiği polisçe görülmüş, failleri tutularak adliyeye verilmiştir. İlbaylıktan içişleri bakanlığına da yazılmıştır.*

Buranın müftüsü fena adam olmamakla beraber mutaassıp ve koyu softalardandır. Kendisine merciinden şiddetli bir kulak büküntüsü yaptırılmasını uygun buluyorum.”

Vali (İlbay) nin ve mansup il başkanının başka işi yok da ay tutulmasında bir batıl ve cahil inançtan ötürü sala veren ve silah atan insanları takip ediyorlar ve insanlar bunu yaptı diye müftüye “kulak büküntüsü” cezası kesiliyor!

Bazı Ötekiler: Doğulular, Kürtler, Aleviler...:

Burada adı geçen H. Onaran “Burdur Saylavı” olduğu halde Maraş’ta İlyönkurul başkanı olarak bulunuyordu. Tek parti döneminde doğudaki il ve ilçe merkezlerine bazı başkanlar batıdan gönderiliyordu. Onlar kendilerini

⁵⁵ BCA, CHP K. 490,01/ 611.121.1

yönetemezlermiş. Doğu illerinde halka Cevdet Kerim İncedayı'nın “**Haso Memo**”⁵⁶ yakıştırmasının anlattığı üzere itici ifadeler çok yaygın olarak kullanılıyordu. O yerlere “*mansup başkan*” gönderme uygulamasına daha önce temas edilmişti. Doğudaki birçok yerde parti teşkilatı yoktu. 3 Mart 1939 tarihi itibarı ile Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van'da parti teşkilatı kurulmamıştı.⁵⁷ Doğuya farklı bakış böyle münferit bir olaya inhisar etmiyordu. 1946 da Demokrat Parti kurulurken Cumhurbaşkanı İnönü, Bayar'a doğuda halkın ateşli ve kavgacı olduğunu, böylesi yerlerde partizanlığın milli birliği zedeleyeceğini söylemiş, bundan dolayı doğu illerinde Demokrat Parti teşkilatının kurulmamasını, kendilerinin de kurdukları CHP teşkilatlarını kapatmaya hazır olduklarını eklemiş, ancak Bayar'dan olumlu bir cevap alamamıştı.⁵⁸ Bayar o yörelerdeki insanların zaten yeterince dışlandığını daha fazla ayrımcılığın yanlış olacağını söyleyerek onları içimize almak ve kazanmak için batıdaki insanlara gösterdiğimiz davranış şeklinin onlara da gösterilmesinin gerekliliğini anlatmıştır. Partinin doğuda yaptığı ayrımcı tutum müfettişlerin raporlarına kadar girmişti. Parti Müfettişlerinin raporları doğrultusunda Umumi İdare Heyeti'nin 24 Mayıs 1944 tarihli toplantısında alınan 38 numaralı karar: “Şarkta fişleme usulünün artık kaldırılarak oralarda da normal hayatın iadesi yolundaki dilek münasebeti ile Genel sekreterin Dahiliye Vekili ile görüşmesi uygun görüldü” şeklinde karar çıkmıştı.⁵⁹

Mansup Başkanlar: Halkın tamamının ötekileştirildiğine dair bir örnek de doğu illerinin mansup belediye başkanı ve parti il başkanı ile yönetilmesidir. Onların kendilerini yönetemeyecekleri inancından hareketle mansup başkan geleneği tek parti idaresinin yaygın bir uygulaması idi. Parti Nizamnamesi'nin 87. maddesi gereği il başkanları mansup mahiyette idi. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 28 Ağustos 1930 tarihli şu tamimi bunun delilidir. “*Hükümetçe lüzum görülen yerlerde Belediye reisi hükümetçe hariçten tayin veyahut rüesa-yı idareye tevdi edilebileceği Belediye Kanunu ile tecviz edilmişse de, şarktaki bazı vilayet ve kaza merkezi belediyelerinden başka hiçbir yerde hükümet bu yetkiyi kullanmayacaktır.*”⁶⁰ 1943-44'lerde ilçelere de mansup başkan atanması teklifi

⁵⁶ F. Sakal, **Tek Parti...** s. 174 -177 Haso Memo yakıştırması olaylara sebep olmuş ve o zaman İstanbul'da Üniversite'de okuyan Doğulu gençler bunu sert bir şekilde protesto etmişlerdir.

⁵⁷ İ. İnönü, **Defterler (1919 – 1973) c. I** YKY, İst. 2001, s. 268.

⁵⁸ Metin Heper, **İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt Yay. İst. 1999, s. 140 - 141.

⁵⁹ BCA, CHP K, 490. 01/ 728. 493. 1. Belge sayfa: 8.

⁶⁰ BCA, **CHPK** 490. 01/ 2. 5. 17.

yapılmış, Umumi İdare Heyeti “ileride görülecek ihtiyaca göre” gerekenin yapılacağını bildirmişti.⁶¹ Aynı şekilde bazı doğu bölgelerinde gerektiğinde “yerli memurların değiştirilmesi” politikası da kayda değerdir. Malatya yöresi Müfettişi Cemal Karamuğla’nın 23 Aralık 1946 tarihli raporundaki şu ifadeler bunu gösteriyordu: “Malatya’nın Sayın Valisi Ahmet Kınık, yerli memur olarak Kâhta için zararlı olduklarına kani bulunduğu nüfus memurunu ve maarif memurunu derhal değiştirmiştir. Hâkim Kemal için de tam zamanında adalet bakanlığının nazar-ı dikkatini celp etmiş ve bunun da derhal tebdilini sağlamış ise de yerine gelen zatın, garp vilayetlerinden birinde aynı yolsuzlukları fazlası ile yapan ve bu hareketleri ile tebdili icap eden bir hâkim olması Kâhta ilçesine hiçbir şey kazandırmamış ve bilakis yeni gelen bu hâkim eskisini aranmakta bulunmuştur. Değiştirilemeyen yegâne yerli ve en tehlikeli memur mahkeme başkâtibidir.”⁶²

Gerek doğu ve gerek diğer bölgeler için itici, dışlayıcı ve ötekileştirici icraat ve zihniyet bunlardan ibaret değildi. Çok uzatmamak için teftiş raporlarında görülen bilgilerden birer örnek verip bu konuyu geçmek istiyoruz:

Alevi ifadesi: Tek Parti döneminde ve çok partili döneme geçişte CHP bir taraftan Alevi oylarını almak için politika geliştirirken diğer yandan partililer her fırsatta Aleviliği bir negatif değer olarak gördüklerini ifadelerine yansıtmişlerdir. 14 Mayıs 1950 Seçiminde mesela Malatya’da parti listesinin İnönü’den sonra en kudretli ismi Alevilerin şeyhi Hüseyin Doğan Dede’dir.⁶³ 50-60 bin müridi olduğu söylenen Dede, İnönü ile görüşükten sonra müridlerini köylere ve kasabalara gönderip topluca güçlerini harekete geçireceklerini ve propaganda yapacaklarını söylemiştir.⁶⁴ Ancak buna rağmen partililer tarafından hemen her fırsatta insanların Alevi oldukları bir suçlama ifadesi olarak kullanılmaktadır. “Alevidir, kızılbaşır...”⁶⁵ Şeklindeki suçlama mahiyetli tesbitler sıkça görülmektedir. Bu suçlamalar hem partili kişiler için hem de DP’liler için kullanılmıştır.

⁶¹ BCA, CHP K 490. 01/ 728. 493. 1.

⁶² BCA, CHPK 490. 01/ 440. 1823. 1.

⁶³ Bu aslında hem “devrim kanunlarına” hem de laikliğe aykırı bir tutumdur. Malum “seyitlik, şeriflik, dedelik, şeyhlik, müritlik vs. “Türkiye’yi laikleştiren yasalar” ile yasaklanmıştır. Ancak Türk siyasi hayatının büyük sinekleri yasaların cılız ağlarına takılmadan geçebiliyor, bazıları ise aynı ağlara dolanıp kalıyor. Zira benzer bir olay da Ticani tarikatı ile CHP’nin ilişkisidir. Mecliste Arapça ezan” okuyup Atatürk büstlerini kıran bu tarikatın 1950 seçimlerinde laikliğin banisi CHP’yi desteklediği söylenmektedir. Bkz. F. Sakal, **Tek Parti...** s. 84-86.

⁶⁴ **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1950.

⁶⁵ BCA, CHPK 490. 01/ 440. 1823. 1; 490. 01/ 478. 1947. 1; 490. 01/ 169. 672. 1.

Etnik ayırım suçlaması: Arap:“*Türklüğe nisbeti zayıftır, aslen Adana'nın maruf Arap uşaklarından.*”⁶⁶ Kürt: “*Burada en mühim mesele kendilerine Kürt namı verilen bir zümre ile Kafkas muhacirleri(Çerkez, Abaza) ve bir de Alevilerin bulunmasıdır.*”⁶⁷ Benzer şekilde Çingeneler için de ötekileştirici ifadeler kullanılmıştır.⁶⁸

Ermeni ve Ermeni dönmesi: Özellikle Malatya, Maraş ve Tunceli dolayları için “*Ermeni*” “*Ermeni dönmesi*” “*Ermeni mahsulü*” gibi suçlamalar çok sıkça yapılmaktadır.⁶⁹

Yahudiler Hakkındaki İfadeler: Musevi vatandaşlar için de benzeri politikaların uygulandığına dair elimizde yığınla belge vardır. Gerek arşivler⁷⁰ gerek telif eserler bu konuda yeterli bilgi sunmaktadır. Gazeteler “*Yahudi bir ihtikârcı suçüstü yakalandı*”⁷¹ türü haberleri olağan bir haber gibi verirken sanki Yahudi ise onun genlerinde ihtikâr ve benzeri iktisadi suçlar ezelden beri varmış gibi anlatılıyordu. Cumhuriyet dönemi politikalarında gayri Müslimler geneli ve Museviler özeli ile ilgili araştırmalar için Rıfat Bali'nin yayınları Musevi kaynaklarını da iyi kullanmış olduğundan özel önem taşımaktadırlar. Bu dönemde Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile vatandaşlığa alınma, vatandaşlıktan çıkarılma ve işe alma veya çıkarılma gibi kararlarda hep (filan ırktan filancanın...) ifadeler kullanılmıştır.⁷²

⁶⁶ BCA, **CHPK** 490. 01/ 351. 1471. 1.

⁶⁷ BCA, **CHPK** 490. 01/ 273. 1091. 2; **CHPK** 490. 01/ 273. 1095. 2; **CHPK** 490. 01/ 273. 1091. 2; **CHPK** 490. 01/ 478. 1947. 1; 490. 01/ 440. 1823. 1; **BÖKMK**, 030. 01/ 66. 412. 2.

⁶⁸ BCA, **BKKK**, 030.18.1.2/90. 16.16. “Çingene ırkından... nın vatandaşlıktan çıkartılması.”

⁶⁹ BCA, **CHPK** 490. 01/ 274. 1099. 1; **CHPK** 490. 01/ 273. 1091. 2; **CHPK** 490. 01/ 273. 1095. 2; **CHPK** 490. 01/ 440 1823. 1. Tek Parti dönemi azınlık politikaları hak. Bkz. M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul 2004.

⁷⁰ “Yahudi ırkından... Arap ırkından... Gibi başlıklarla belgeler için bkz: BCA, **BKKK** 030. 18. 1. 2./ 93. 115. 8; “Arnavut ırkından...” BCA, **BKKK**, 030. 18. 1. 2/ 93. 125. 19; BCA, **BKKK** 030. 18. 1. 2/ 90.16.16.

⁷¹ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1941.

⁷² Birkaç örnek “Yahudi ırkından 4 kişinin Türkiye’ye gelmesine izin verilmesi”(15.12.1938). BCA **BKKK**, **30. 18.1.2/** 85. 103. 5. “Arap Fellah ırkından Süleyman'ın vatandaşlıktan çıkarılması”(25.5.1935), BCA, **BKKK**, **30. 18.1.2/** 55.43.1. “Ermeni ırkından Tekirdağlı Nobar Camciyan'ın vatandaşlıktan çıkarılması.”(12.2.1928), BCA, **BKKK**, **30.18.1.1/** 27.80.20. “Türk ırkından 15 kişinin vatandaşlığa alınması”(20.11.1924) BCA, **BKKK**, **30.18.1.1/** 11.57.3.

İmparatorluk Varisi Bir Ülkede Irkçılık:

Elimizde Tek Parti ırkçılığı ile alakalı çok yayın vardır.⁷³ Bu dönemde rejim ara sıra ırkçı kültüre yaklaşıyordu. Vali Artunkal'ın İstanbullulara vedasında kullandığı şu ifadeler manidardır: “Aziz ve temiz Türk ırkı...”⁷⁴ Irkçı politika bir imparatorluk varisi olduğu için çok sayıda etnik grubu bünyesinde barındıran Türkiye Cumhuriyeti'nde en son akla gelecek ve hiçbir zaman uygulanmaması gerekli bir tercih olmalıydı. Maalesef böyle olmadı. 31 Mayıs 1926 tarih ve **885 sayılı İskân Kanunu** md. 2 vatandaşlığa kabul şartlarını şöyle düzenlemiştir: “Türk harsına dâhil olmayanlarla sirayet devrindeki frengililer, cüzama müptelâ eşhas ve aileleri ceraim-i siyasiye ve askeriye müstesna olmak üzere cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkartılmış olanlar kabul edilmezler.” Md. 5: “Türk tabiiyetinde bulunan Çingeneler münasip mahalde ikamet ettirileceği gibi ecnebi tabiiyetinde bulunanlar da hudut dışına çıkarılırlar.”⁷⁵ Bu kanun 2510 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. 13 Temmuz 1934 tarih ve **2510 Sayılı İskân Kanunu** da benzeri ırkçı bir mantığın ürünü idi.⁷⁶ Mecliste bu kanunun çıkarılması için yapılan müzakerelerde bu minval üzere konuşmalar yapılmış, “Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar” işleteceklerini söyleyenler çıkmıştı.⁷⁷ Bazen Türk olmak da birinci sınıf vatandaş olmak için yeterli krediyi sağlamıyordu. Tek Parti zihniyeti o dönemde egosantrik bir mantıkla Etili Türkler diye bir ucube uydurmuş, sonra da bunları diğer Türklerden ayıran bir ötekileştirici mantıkla asimile edilmesi gereken insanlar olarak değerlendirmiştir. Seyhan Bölge Müfettişi ve Maraş Mebusu H. Reşit Tankut'un 29 Mayıs 1940 tarihli raporundaki şu ifadelere dikkat ediyoruz: “Burada Araplar var. Arapça konuşan Hristiyan ve Etili Türkler var. Bunların sayısı durmadan artıyor. Kendilerine kalırsa hususiyetlerinden ve milliyetlerinden ayrılmaya da niyetleri yok. Memleketin iç taraflarından mütemadiyen akıp gelenlerin ise kimler ve ne kıratada adamlar olduğu henüz öğrenilmemiştir. İş ve kazanç hırsı insanları makineleştirdiği müddetçe kendilerinden endişeye mahal yoksa da istediklerine

⁷³ Emre Arslan, “Türkiye’de Irkçılık” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, C.4, İletişim Yayınları, İst. 2002, s. 409-426.

⁷⁴ Gothard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (1938 – 1945)**, Ank 1990, s. 60.

⁷⁵ **Resmi Gazete**, 1 Temmuz 1926, no: 409. **Düstur**, C. VII, s. 2607.

⁷⁶ Soner Çağaptay, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları” **Toplum ve Bilim**, 2002 Yaz, S.93, sh. 231-233.

⁷⁷ **TBMM ZC. D. IV, C. 23**, sh. 67.

kavuştukları gün moral müsademeleri derhal baş gösterir. Mersin bugün bu tarzda bir tahammürün potası halindedir.”⁷⁸

Milliyetçiliği ırkçı anlamda kullanma eğiliminin okul kitaplarına kadar girdiği bugün bilinen bir vakıdır. Şu bilgi ders kitabından alınmıştır.⁷⁹ “*Türk tarihi Türk Milletine, dünya yüzünde insanlığın doğuşundan beri en asil ve yüksek insan tipini kendi ırkının temsil ettiğini, asırların yürüyüşünde beşeriyetin karanlık göklerinde müsel medeniyet ufuklarının kendi ırkının zekâ ve kabiliyet elleriyle açıldığını anlatır. Türk tarihi Türk Milletine kendi ırkının askerlikte, idarede, siyasette olduğu kadar ilimde, fende, edebiyatta, resim, musiki, mimarlık, heykeltıraşlık gibi sanatlarda dahi ne kadar eşsiz bir istidat ile yoğrulmuş olduğunu anlatır.*” Metin böyle “*Türk ırkı... Türk Milleti... Türk Tarihi...*” diye devam edip gidiyordu.

Diğer etnik suçlamalar: Rum, Rus, Moskof vs. her fırsatta dile getirilen suçlamalardır. Bunlar daha çok siyasi rakipleri karalamak için kullanılan sıfatlar ve yakıştırmalar olmuştur. Celal Bayar’a Rus dostu,⁸⁰ Celal Nuri’ye Rum ve Ağaoğlu Ahmed’e Yahudi denmesi gibi. Ayrıca belli yörelerdeki insanların “*gayri Türk unsurlardan*” olup olmadıkları hakkında raporlar hazırlanması ve insanların kökeni hakkında listeler yapılması zaman zaman karşımıza çıkmış bunların belgeleri bir marifetmiş gibi arşivlere konmuştur.⁸¹

Milli Mücadele ve Atatürk karşıtı suçlaması:

Partililerin içinde Milli Mücadele’ye katılmamış olmak, İstiklal Mücadelesine karşı gelmiş veya Hürriyet ve İtilafçı olmak, İngiliz muhibbi damgasını yemek olumsuz bir durum sayılıyor ve yeri gelince kişinin aleyhinde kullanılıyordu. Gerek partili, gerek rakip partiden olanlar bu doğrultuda suçlanmışlardır.⁸² Bu konuda elimizdeki bir belge sadece tarihçilere değil, diğer aydınlara ve özellikle siyaset bilimcilere çok manidar bilgiler sunmaktadır. Parti sekreterliğinden müfettiş Ali Nazmi Beye yazılan 20 Eylül 1930 tarihli belgedeki ifade: “*Belediye intihabına takaddüm eden günlerde bilhassa halkın hissiyatını tahrik etmek pek mühimdir. Mesela şöyle bir formül söylenebilir: Vatandaş,*

⁷⁸ BCA, CHPK 490. 01/ 270. 1078. 2. Bu konuda yapılmış güzel bir araştırma için bkz. Bünyamin Kocaoğlu, “Ulus-Devletin İnşası Sürecinde Bir Türk(çe)leştirme Politikası: CHP Hars Komitaları 1937-1938”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 3, Sayı 12, Bahar 2007. s. 147-170.

⁷⁹ *Tarih IV*, TC. Devlet Matbaası, İst. 1934, s. 259.

⁸⁰ Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. II, İst. 1985, s. 479.

⁸¹ TİTE Arşivi, kutu 27, belge 130.

⁸² BCA, CHPK 490. 01/ 168. 667. 5.

Büyük Gazi diyor ki Cumhuriyet Halk Fırkası Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden doğdu. Ben o fırkanın reisiyim. Başında Gazi olduğu halde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vatani ve seni düşman çizmesi altından kurtardı. O günleri eyi hatırla. Yalancı laflara kanma, aklını başına topla ve reyini Cumhuriyet Halk Fırkasına ver.”⁸³

Aynı doğrultuda çalışmalar yurdun birçok kesiminde görülmüş ve bunlar basına konu olmuştur. Eskişehir’de duvarlara yazılan sloganlarda DP’ ye oy vermenin Türk büyüklerine ve Atatürk’e hakaret olacağı yazılmıştır.⁸⁴ Bu politikaların halkı Milli mücadele ve Atatürk karşısında nasıl bir tavır almaya iteceği üzerine araştırmalar yapılmalıdır. Aynı partizan tavrı valilerin de gösterdiğine dair gazetelerde yazıların çıktığını biliyoruz. Hatta bazı valilerin halkı ve hatta köyleri bile Demokrat ve Halk Partili diye ayırıp fişlediğini görüyoruz.⁸⁵ Demokrat Parti listelerinden muhtar seçilenlerin istifaya zorlandığı, bu parti mensuplarına basma bez, gaz ve çay verilmediği, bayilik ve müteahhitlik yaptırılmadığı da resmi makamlara şikâyet olarak bildirilmişti. Bu tür şikâyetlerin en komiklerinden birinin Balıkesir’den geldiğini görüyoruz: Demokrat köylülerin hayvanlarının köy sığırtmaçlarına güttürülmediği içişleri bakanlığına bildirilen şikâyetlerden biri idi.⁸⁶ Muhalefetin uluslararası konjonktüre ve İsmet İnönü’nün desteğine rağmen bir türlü meşru sayılmadığı, “*düşük*”⁸⁷ ve “*baldırı çıplak*” insanlar olarak algılandıklarını gösterme eğilimi ve suçlamaların nereden nereye kadar gittiğinin bir göstergesidir. Buna göre “Muhalif, Demokrat demektir; Demokrat sol demektir; sol, komünist demektir; komünist, Rus ajanı demektir. Aynı cinsten iftiralar cem edilince şu demektir: Nerede muhalif görürsen, baltayla, balyozla, bıçakla, testereyle çullan.”⁸⁸

Muhalefete Yaklaşım Tarzı:

Tek Partinin özellikle çok partili döneme geçişte alt ve orta kadrolarının muhalefete bakışı çok önemlidir. Recep Peker ve Cevdet Kerim İncedayı gibi şahinler kamuoyu ve tarihçiler tarafından artık bilinmektedir. Ancak şu 17. 9. 1949 tarihli CHP Üsküdar- Salacak Semt Ocağı Başkanı Orhan Ilgın imzalı

⁸³ BCA, CHPK 490, 01/ 2. 5. 17, belge s. 44-45.

⁸⁴ *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1946.

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1950.

⁸⁶ BCA, BÖKMK, 030. 01/ 65. 406. 16.

⁸⁷ 1960 da askeri darbe ile devrilen Demokrat Parti hükümeti ve mensuplarına verilen sıfatlardan biri “*düşük*” olmuştur.

⁸⁸ Z. Sertel, “Sol musun sağ mı?” *Zincirli Hürriyet*, S. 1, 5 Nisan 1947, s. 1.

belgeyi biz kamuoyunun dikkatine tekrar sunuyoruz.⁸⁹ “Devleti, Milleti ve binnetice Yüce Partiyi yarının felaketlerinden uzak bulundurmak için muhalefet partilerine karşı mutlak ve sağlam varlıklara ihtiyacımız olduğunu his ediyor ve bu varlıkları ihtirasla kendimize bend etmenin lüzumuna inanıyoruz. Sağlam, devamlı ve mutlak olanı talep ediyor, sarsılabilen ve karışık olan şeylere karşı müsamahalı davranmayı lüzumsuz bir hareket olarak düşünüyoruz.

Bu günün başıboş hareketlerini hoş görmüyor, iyiyi değilse bile, hiç olmazsa tahammül edilebilen ve vasat bir duruma götüren, arabulucu bir şeklin ikamesinin dahi lüzumsuzluğuna kail bulunuyoruz.

*Kanunlarımızı haksız bulduklarından bahisle memlekete isyan tohumları atan muhalifler⁹⁰ bünyelerinde kuvvet mevcut olan o kanunlara itaat ettirilmelidirler. Kuvvetin mevcudiyetini hatırlamayan bu efendilere kudret ve kuvvetimizin gösterilmesi zamanı gelmiştir. Unutmamalıdır ki kuvvet kürrei arzda yalnız hakiki hukuk değil, meşru hukuktur da. Kanunlar akliselim veya bir araya gelerek telif -i beyan etmiş şahısların armonisi değil, zaman ve mekâna bağlı olan devlet ve memleket menfaatinin kuvvetli bir koruyan unsurudur ki, memleketinin bekasını isteyenler buna itaate mecburdurlar. Bazı kanunlar hakikaten haklı olmaya bilirler, fakat bu haksızlık memleketin menafii umumiyesi icabı ise haklı sayılmalı ve onlara itaat edilmelidir. İcap ederse kuvvetin eli altında bulunmayan başka bir hakkın mevcut bulunmayacağı kendilerine anlatılmalıdır. **Lüzumu halinde cebredilmelidirler.***

Onlar bilmelidirler ki karar verme hakkı kuvvetlinin, yani iktidarın elindedir ve bu daha pratiktir. İktidar haklı ve kuvvetli olduğu ve başlı başına bir kuvvet teşkil ettiği için dolaylı ona hürmet ve itaat elzemdir.

Muhalefet öğrenmelidir ki memleketin idarecisi Halk Partisi'dir. Her siyasi teşekkül kendine mahsus sahada çalışmalı ve hududu geçmeye teşebbüs etmemelidir⁹¹. Aksi halde bizim gibi küçük devletlerde bu bir felaket olur ki tarihi hayatın akışı göz önündedir.

“Parti, kendini selamete erdiren planına göre, davasının karşısına muhalefeti bir engel olarak koymuştur ki böylece partinin davası memlekette daima tehlikeye maruz ve ümitsiz bir durumda bulunduğu hissini uyandırmaktadır. Bu davayı temsil eden birkaç kişi de yaradılışının icabı rakipleri

⁸⁹ F. Sakal, **Tek Parti** s. 51-43. BCA, **CHP K.** 490. 01/ 163. 649. 3.

⁹⁰ Bu bölümdeki bold italikler bize aittir. (fs).

⁹¹ Herkes haddini bilmeli, değil mi?

gibi bozuk çıkmışlardır ki, yalnız Halk Partisi'nin lütfu onları ayakta tutmuştur. Fakat bugün bu lütfü da tehlikeye maruz bulunmakta olduğu içindir ki, buna son vermek lazımdır. Çünkü lütfü ve himaye hiçbir zaman sağlam bir mülk değildir.

*Bütün insanların içlerinde tabii bir şekilde mevcut olan hukuk fikrinin kabili tatbik olamayacağı aşikâr bir keyfiyettir. İlk cemiyetlerde bile tabii hukuk kabileler ve hatta fertler arasında bitmez tükenmez mücadelelere yol açmış ve bu mücadeleler neticesindedir ki tabii hukukun yerini **bu gün de cari olan kuvvetlinin hukuku almıştır**. Devletimizin ve hükümetimizin devamı, fertlerin saadeti için birçok kaidelere bağlı olmadan, yerini temin eden, isyanların önüne gecen ve kanunu kendi kudret ve kuvveti üzerine kurulmuş bulunan ve lütfü varmayan, fakat müsamahakâr olan **bir devlet baskısının mevcudiyetini ve harekete geçmesini arzu ediyoruz**.*

*Bu baskıyı bir adaletsizlik saymak doğru değildir. Düşünmeli ki **dünyanın kuruluşunda bile cebir vardır ve bu, cemiyetlerin layık olduğu hakiki adalettir**. Çünkü Allah bile bunu böyle istemiştir. Onun için devlet ve cemiyet içerisinde iyi bir vatandaş yeri tutmak takınılan tavırla, işgal edilen mevki arasında bir ahenk vücuda getirmektir ki, bu da **devletin kuvvetine itaat** etmekle mümkündür.*

Burada bizlere düşen vazife parti ve iktidar için mücadele etmektir. Eğer şahsi ihtiraslar partiyi zafere götürmek isteğinin altında gizlenirse, bu parti için bir felaket olur. Bunun için şahsi ihtiraslardan uzak bir mücadele ve yarından emin bir imtihan geçirmeye mecburuz. Bilmeliyiz ki muhalefet, partimize galebe çalmak için kudret ve kuvvetimizi hesaba katması ve yarının zaferi için elinde bir senet varmış gibi hareket ediyor.

*Muhalefete karşı müsamahakâr olabiliriz. Fakat bu hiçbir zaman bir acz ifade etmemelidir. **Kudret ve kuvvetin partimizde olduğu her zaman için malumları olmalıdır**. Her zaman devletimiz bir emniyet devletidir. Emniyete almak istediği şey de ferdin hürriyetini, rahatlığını, huzur ve sükûnetin temini için de asayişidir⁹².*

Bundan dolayı kuvvete dayanan ve kuvvetini muhalefete en geniş manada hissettiren ve kendisine itaati borçlu kılan ve bunun mukabili ferdin ve cemiyetin hürriyet ve emniyetini sağlayan parti hükümeti artık şımartıcı politikadan

⁹² Bazı cümlelerde görülen imla hatalarını neyi kastettiğini anlayamadığımız için düzeltmedik.

vazgeçmelidir. Memleketin mukadderatı devlet ve hükümetin idame ve bekasının buna amir olduğuna kani bulunduğumuz keyfiyetini arz ederiz.”

Bu fikirleri okuyunca halkı sürü gibi kullanmak isteyen bir zorba ile tanışıyoruz... Öyle bir zorba ki, milletten aldığı vergilerle milleti iradesinin haricinde bir düzende zapt u rapt altında tutmayı asayiş sanıyor. Öyle bir jakoben ki, kendisi gibi düşünmeyi gayri meşru ilan ediyor, kendisinin yaptığı kanunları tenkit etmeye kalkanı ezilmeyi hak eden acizler ve zavallılar olarak görüyor. İşte bu öyle bir zihniyet uru, öyle bir ideoloji kanseridir ki, kendisini siyasi sebeplerle protesto edeni “baldiri çıplaklar” olarak tanımlıyor... Akli sıra Avrupai sandığı bazı semtlere köylüleri sokmuyor... Halka “Haso Memo” diye aşağılayıcı sıfatlar takıyor... Hem halka giydirdiği şapkayı bir taraftan “devrim” kıyafeti ilan ediyor, hem de siyasi rakibini “kasketliler” olarak küçümsüyor. Adeta Türkiye Cumhuriyeti tarihinin özeti gibi duran birçok olayın temelindeki kültür işte bu fikir kanseridir.

Sonuç: Tek Partinin Vatandaşları Makbullen ve Menkuplar:

Bu bilgilerden hareketle Türkiye Tek Parti uygulaması hakkında şu sonuçlara ulaştığımızı söyleyebiliriz: Tek Partiler toplumun tamamına hükmetme ve kabul edilebilir bütün fikirleri temsil etme iddiasındadırlar. Kabul edilemez fikirleri ise⁹³ resmi ideoloji sınırları dışında tutup yasaklama veya en azından desteklememe eğilimindedirler. Tek Parti, ülkesinin fikirler yelpazesinin tamamını temsil etme ve onların müntesiplerini vatandaş kabul etme durumundadır. Tabii olarak birçok fikri de reddetme ve kendi ilkelerine göre yeniden yorumlama hakkını da kendinde görmektedir. Bu hakkı kullanarak “zararlı” fikirleri bastırmaya, “yararlı” olanları tek başına temsile, tek başına yorumlamaya ve icraata dönüştürmeye teşebbüs eder. Bunu başarırsa ülkenin “Tek” partisi olur, ülkedeki bütün fikirlerin, akımların, zümrelerin, etnik ve mezhebî grupların temsilcisi olarak kabul görür. Devlete de hâkim olduğu için tek partili devletlere “*partizan devlet*” denir. Bu devlet yapısının demokratik olması mümkün değildir. İlimlisından şiddetlisine doğru, “*tek parti*” ve “*tek fikir*” hâkimiyeti söz konusudur. Diğer fikirlerin partileşmesine izin verilmediği için parti “tekliği” ülkenin bütünlüğünün garantisi sayılır. Dolayısıyla “tek parti” fikriyatının dışında kalan bütün din, mezhep, ideoloji, kılık kıyafet, siyasi düşünce ve davranışlar vs. muzır ilan edilir. Bunların mensupları ötekileştirilir, hakarete

⁹³ Hangi fikir ve davranışın kabule şayan ve hangilerinin muzır olduğuna da tek parti liderliği karar verir. Bunu devlet kontrolünde, dolayısıyla kendilerinin elinde bulunan kitle haberleşme vasıtaları aracılığı ile halka yayarlar.

varan ifadelerle anılırlar, en azından ikinci ve üçüncü sınıf vatandaş derekesine itilirler; tek partinin yanlıları ise “*makbul vatandaş*” sayılır.

Türkiye’de 1923-1946 arası bu tür bir uygulamanın örnekleri çok bolca görülmüştür. Din ve dini kurumlar suçlanmış, camiler depoya dönüştürülmüş, istenmeyen kişilere (partili olsalar bile) “*imam kılıklı sevimsiz bir tip*” diye hakaret edilmiştir. Aleviler Sünni “*dincilere*” karşı tabii müttefik olarak algılandıkları halde, yeri ve zamanı geldikçe “*alevidir*”, “*kızılbaştır*” diye haklarında kayıt düşülmüştür. Aynı şekilde “*Kürt*”, “*Arap*”, “*Çerkez*”, “*Abaza*”, “*Çingene*” “*avamdan*”, “*basit kılıklı adamlar*”, “*Haso-Memo*” gibi daha nice ayrımcı adlandırma ve suçlamalarla insanlar ötekileştirilmişlerdir. Gayri Müslimler de aynı tarz muameleye tabi tutulmuşlardır. Türkiye’nin özel durumu ise “*inkılâplara karşı olmak*”, “*gerici*”, “*Milli Mücadele karşıtı ve İngiliz yanlısı*”, “*Atatürk düşmanı*” veya “*Ata’nın partisine oy veren- vermeyen*” gibi tek parti ölçütleri ile insanların ayrıştırılmasına yol açmıştır. Sonuçta Türkiye halkı Tek Parti idaresinin makbul vatandaşları ve ötekiler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Tek Parti bir taraftan bütün kurumlara hâkim olmak ve oralardaki insanları kendi fikriyatını kabule zorlamak isterken, diğer taraftan bu insanları birer bahane ile dışlamış ve makbul ve menkup vatandaşlar yaratmıştır. İsminde Cumhuriyet⁹⁴ ve Halk bulunan dolayısıyla katmerli halkçı olması gereken bir parti netice olarak halkın büyük çoğunluğunu karşısına almış oluyor ve böyle bir hava içinde “*halk plaja doldu vatandaş denize giremiyor!*” esprilerine yol açılyordu.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), **Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Katalogu (BÖKMK)**, 030. 01/ 66. 408. 6.

BCA, **Bakanlar Kurulu Kararnameleri Katalogu (BKKK)**, 30.18.1

BCA, **Cumhuriyet Halk Partisi Katalogu (CHPK)**, 490. 01/ 440. 1823. 2.

TİTE Arşivi, kutu 27, belge 130.

⁹⁴ Cumhuriyet, halk bilindiği gibi halk veya ahalinin ekserisi anlamına gelmektedir.

Resmi Yayınlar:

Düstur, C. VII.

Resmi Gazete, 1 Temmuz 1926, no: 409.

TBMM ZC. D. IV, C. 23.

Gazeteler:

Cumhuriyet Gazetesi

Hatıralar, Günlükler:

İnönü, İsmet, **Defterler (1919 – 1973) c. I.** YKY, İst. 2001.

Makale ve Kitaplar:

Ağaoğlu Ahmed, **Gönülsüz Olmaz**, Zeybek Kitabevi, Ank. 1941.

Ağaoğlu, Samet, **Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yay. İst. 1992.

Aydemir, Ş. Süreyya, **İkinci Adam**, C. II, İst. 1985

Aron, Raymond, **Demokrasi ve Totalitarizm**, M.E. Basımevi, İst. 1976.

Arslan, Emre, “Türkiye’de Irkçılık” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, C.4, İletişim Yayınları, İst. 2002, s. 409-426.

Çağaptay, Soner, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları” **Toplum ve Bilim**, 2002 Yaz, S. 93.

Devlet Kitapları, **Tarih IV**, TC. Devlet Matbaası, İst. 1934

Duverger, Maurice, **Siyasi Partiler**, 3. bas. Bilgi Yay. Ank. 1986.

Jaeschke, Gothard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (1938 – 1945)**, TTK Yay. Ank 1990.

Metin Heper, **İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt Yay. İst.1999.

Karaosmanoğlu, Y. Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İst. 1984, s.185-190.

-
- Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temeller**, Afa Yay. İst. 1996. s. 159.
- Kocaoğlu, Bünyamin, “Ulus-Devletin İnşası Sürecinde Bir Türk(çe)leştirme Politikası: CHP Hars Komiteleri 1937-1938”, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl 3, Sayı 12, Bahar 2007. s. 147-170.
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi, C. II**, İletişim, İst. 2007.
- Mardin, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yay. İst. 1990.
- Okutan, M. Çağatay, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul 2004.
- Sakal, Fahri, “Şapka İnkılâbının Sosyo ekonomik Yönü: Destekler ve Köstekler”, **The Turkish Studies**, Volume II/ 4, Fall 2007.
- Sakal, Fahri, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları” **Atatürk Araştırma Merk. Derg. C. XIX**, Mart 2003, S. 55.
- Sakal, Fahri, **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Parti’nin Muhalefet Anlayışı**, Etüt Yay. Samsun, 2008.
- Sertel, Zekeriya, “Sol musun sağ mı?” **Zincirli Hürriyet**, S.1, 5 Nisan 1947.
- Fatih Tuğluoğlu, Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması” **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 27-28, Mayıs- Kasım 2001.
- Tunaya, T. Zafer, **Türkiye’de siyasi Partiler**, Arba Yay. İst. 1995.
- Tunçay, Mete, **T.C.’de Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923 -1931)**, 2. bas. Cem Yay. İst. 1989.